

Hacıbəyli qardaşları cümhuriyyət dövründə

1918-ci ilin mart qırğınından sonra Azərbaycan milli demokratiyası istiqlaliyyət uğrunda açıq mübarizənin və öz milli hökumətini yaratmağın qurtuluş üçün yeganə yol olduğunu dərk etdi. Azərbaycan nümayəndəliyinin təkidilə Zaqafqaziya Seymi aprel ayının 9-da Zaqafqaziyanın suverenliyini elan etdi.

Lakin daxili ziddiyyətlər nəticəsində Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikası tezliklə dağıldı və 1918-ci il mayın 28-də Tiflisdə Azərbaycanın istiqlaliyyəti elan edildi. İstiqlal bəyannaməsində Azərbaycan Demokratik Respublikasında ali icraedici hakimiyyətin Müvəqqəti Hökumətə məxsus olduğu bildirildi. Müvəqqəti Hökumət isə Azərbaycan Milli Şurasına tabe edildi. Səs çoxluğu ilə Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Milli Şuranın sədri seçildi.

Milli Şuranın 1918-ci il mayın 28-də Tiflisdə qəbul etdiyi "İstiqlal" bəyannaməsi ilə XIX əsrin əvvəllərində itirilmiş dövlətçiliyimiz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti formasında bərpa olundu.

Cümhuriyyət hökuməti öz qısa varlığı dövründə mədəniyyətin inkişafına qayğı ilə yanaşdı, mədəni quruculuğa xüsusi diqqət yetirdi. Xalq Maarif Nazirliyi təsis edildi, məktəblər milliləşdirildi, təhsil ana dilində aparıldı, Bakı Universiteti, Milli muzey (İstiqlal muzeyi) və s. təsis edildi.

Bu illərdə bir sıra mütərəqqi ziyalılarımız Azərbaycan Demokratik Respublikasının ictimai-siyasi və mədəni həyatında yaxından iştirak etmişdilər. Onların arasında Üzeyir və Ceyhun Hacıbəyli qardaşları da var idi.

Üzeyir bəy 1919-cu ilin yanvarından 1920-ci ilin aprelinədək ADR-in 1918-ci ilin sentyabrından nəşr olunan rəsmi mətbu orqanı olan "Azərbaycan" qəzetinin redaktoru olmuşdu. M.Ə.Rəsulzadə ilə Ü.Hacıbəyli mehriban dostluq münasibətləri saxlamış, mətbuatda sıx yaradıcılıq əməkdaşlığı etmişlər. M.Ə.Rəsulzadə hələ 1907-ci ildə Ü.Hacıbəylinin tərtib etdiyi və marifətlik sahəsində böyük rol oynamış "Siyasi, hüquq, hərbi və bir çox başqa terminlərin rusca-tatarca və tatarca-rusca lüğətləri" kitabının redaktoru olmuş, 1908-ci ildə isə Üzeyir bəyin "Hesab məsələləri" kitabı haqqında "İrşad" qəzetində məqalə yazmışdı. Üzeyir bəy qəzetə rəhbərlik edərək onun ideya istiqamətini müəyyənləşdirmiş, Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmlənməsinə kömək etmişdir. Qəzetdə Üzeyir bəyin "Partiyalarımıza", "Tarixi günümüz", "Andronikin məsələsi", "Vəzifəmiz nədir?", "Lənkəran faciəsi", "Kim nəyin fikrində imiş", "Qarabağ", "İçimizdəki denikinlər", "Ermənistan və Azərbaycan münasibəti", "Təəssürat" və s. kimi yazılar dərc edilmişdi. Üzeyir bəyin yazıları "Azərbaycan" qəzetində ya hər gün, ya da ki, gününə bir dərc olunmuşdu. Bəzən isə həftə bir nömrədə iki yazısı da müxtəlif imzalarla çıxmışdı. Məqalələrlə tanışlıqdan görmək olar ki, həmin yazılar bugünkü günümüzə də həm ahəng səsləşir. Bu isə Üzeyir bəyin uzaqgörən bir siyasətçi, publicist olduğundan xəbər verir.

Azərbaycanın istiqlaliyyətini böyük ruh yüksəkliyi ilə qarşılayan bəstəkar, müstəqilliyin birinci ildönümünü münasibətilə "Azərbaycan" qəzetinin 28 may 1919-cu il 190 sayılı nömrəsində "Bir yaş" məqaləsində bildirirdi: *"Bu əziz bayram günü sidq dil ilə "Yaşasın müstəqil Azərbaycan" - deyənlər əmin olmalı, onu müstəqil yaşatmağa qadir olurlar"*.

Nazirlər Şurasının 1918-ci il 27 iyun tarixli fərmanı ilə Azərbaycan (türk) dili dövlət dili elan olunmuşdu, üzərində ağ aypara və ağ səkkizguşəli ulduz əks edilmiş qırmızı parçadan hazırlanan Azərbaycanın dövlət bayrağı elan edilmişdi. Noyabrın 9-da həmin bayraq göy, qırmızı, yaşıl rəngdən ibarət, üzərində ağ aypara və ağ səkkizguşəli ulduz əksi olan üçrəngli bayraqa əvəz olunmuşdu.

ADR-in dövlət bayrağı qəbul olunarkən, Üzeyir bəy "Azərbaycan" qəzetinin 2 may 1919-cu il, 175-ci sayında "Bayrağımız sarsılmaz" məqaləsində yazırdı: *"...Bayrağımız haqq bayrağıdır. O, bir millətin bəşəri hüquqlarının parçasıdır. Bir millətin ki, onun insan kimi yaşamağa haqqı vardır. Bir millətin ki, daha əsir olmaq istəmir..."*

Müstəqillik dövründə Üzeyir bəy həm publisistika, həm də musiqi sahəsində var qüvvəsi ilə çalışmışdı. Belə ki, o, 1919-cu ildə Əhməd Cavadın sözlərinə "Azərbaycan" adlı marş bəstələmişdi. O zamanlar bu marş hər səhər hərbi məktəblərdə dərs başlanmadan əvvəl oxunardı. Bu marş ADR-in (1918-1920) rəsmi dövlət himni olmuşdur. 1919-cu ildə isə o, Azərbaycan adlı xoreoqrafik bir əsər də yaratmışdı. Quruluşca

məhz səhnə üçün nəzərdə tutulmuş bu əsəri professional milli baletimizin ilk nümunəsi kimi qəbul etmək olar. "Azərbaycan" qəzetinin 1919-cu il 27 fevral tarixli 124-cü sayında göstərirdi: *"...Üzeyir Hacıbəyov tərəfindən "Azərbaycan" adlı bir balet rəqsi yazılmışdır ki, bu balet səhnə üçün hazırlanmaqdadır..."*

ADR hökuməti tərəfindən 1919-cu ilin yanvarında Paris Sülh Konfransında iştirak etmək üçün nümayəndə heyətinin tərkibində xaricə yola düşənədək Ceyhun bəy "Azərbaycan" qəzetinin redaktoru olmuşdur. Ceyhun bəy xatirələrində bu səfərin nəticələrini belə şərh edirdi: *"...Əvvəllər idarə etdiyim milli "Azərbaycan" qəzetimizi istəklilə qardaşım Üzeyirə həvalə edərək, yeni bir vəzifə ilə Avropaya gəldik. Yeni təşkil etdiyimiz Azərbaycan Dövlətinin başqa mədəni millətlər və sülh konqresinə toplanmış dövlətlərin ali məclisi tərəfindən rəsmən tanınmasına nail olduq..."*

"Azərbaycan" 1918-ci ildə kiçik formatda gündəlik 4 səhifədən ibarət çıxırdısa, 1919-cu ildən qəzetin formatı iki dəfə böyüdü və bayramla əlaqədar günlərdə isə altı səhifə buraxılırdı.

Sülh konfransının səmərəsi barədə Üzeyir bəy "Azərbaycan" qəzetinin 1918-ci il sayındakı *"İstiqlal və istiqbal ümidi"* adlı məqaləsində yazırdı: *"...Sülh konfransı cahən müharibəsinin intac etdiyi əziz bir məclis olacaqdır ki, böyük-böyük inqilabların hasil və məhsulunu üzə çıxaracaqdır... Biz Azərbaycanı və Azərbaycan türklərini Yevropaya və müttəfiq dövlətlərə tanıtmalıyıq, özümüza məxsus tarixə, gözəl və xüsusi bir ədəbiyyata malik olduğumuzu, musiqimizin ümumqafqaz millətlərinə zövq və ləzzəti-ruhani verən bir musiqi olduğunu bildirməliyik..."*

Azərbaycan nümayəndə heyətinin konfrans ərəfəsində Fransanın paytaxtında çap etdirdiyi kitablar, bülletenlər və digər materiallar o dövrdə böyük əhəmiyyətə malik idi. Fransız və ingilis dillərində çap olunmuş "Qafqaz Azərbaycan Respublikası", "Qafqaz Azərbaycan Respublikasının sülh konfransına memorandumu" da çox maraqlıdır. Burada həmçinin Azərbaycan nümayəndəliyinin aylıq bülleteni də çap olunurdu.

Ceyhun bəyin Azərbaycan həyatının müxtəlif sahələrinə dair ayrı-ayrı mətbu orqanlarında dərc olunmuş yüzlərlə yazısı xalqın maarifləndirmə tələbatına yardım etmişdir. Azərbaycan mətbuat tarixinə dair ilk mükəmməl sistemli, əhatəli tədqiqat işi də məhz Ceyhun Hacıbəyliyə məxsusdur.

Bundan başqa, konfrans dövründə Ceyhun bəy Parisdə nəşr olunmuş "Rövyü dü Monde müzülman" jurnalında "Birinci müsəlman respublikası - Azərbaycan" adlı məqalələr toplusunu dərc etdirmişdi. Sonra isə o, bu məqalələri kitab halında çap etdirmişdi. Avropa oxucularını mədəniyyətimizlə tanış edən Ceyhun bəy, Üzeyir bəyin "Arşın mal alan" operettasını fransız dilinə tərcümə etmiş və səhnəyə qoymuşdu.

O, tez-tez qəzet səhifələrində çıxış edərək, rus və ermənilərin Azərbaycandakı qeyri-normal hərəkətlərindən də yazmışdı. Bunlardan başqa, mühacirət illərində Ceyhun bəy digər qəzet və jurnallarla, radio ilə də əməkdaşlıq etmiş, Azərbaycanla bağlı çoxsaylı məqalələr yazmış, tədqiqatlar aparmışdır. O, bir çox fransız qəzetləri ilə əməkdaşlıq etmiş, orada fransız dilində çıxan "Qafqaz", Münxendə Azərbaycan dilində nəşr olunan "Azərbaycan" jurnalına redaktorluq etmiş, Azadlıq radiosunun yaradıcılarından olmuşdur.

Ceyhun Hacıbəyli 1920-ci il 28 aprel bolşevik çevrilişindən sonra vətənə qayıda bilməmiş, Fransada yaşayaraq 1962-ci il oktyabrın 22-də 71 yaşında Parisdə vəfat etmiş və orada da dəfn olunmuşdur.

1920-ci il aprelin 27-də ADR-in süquta uğraması Azərbaycanın siyasi və mədəni həyatına çox böyük zərbə vurmuşdur. Belə ki, cümhuriyyət dövründə əldə etdiyimiz bir çox uğurlar ləğv olunmuşdur. O cümlədən Üzeyir və Ceyhun Hacıbəyli qardaşları tərəfindən hələ 1914-cü ildə "Nicat" cəmiyyəti nəzdində yaradılan müstəqil opera-operetta artistləri truppası da 1920-ci il aprelin 28-də (ADR süqut edən gün) çağırılan iclas zamanı "mövqeyi etibarını itirdiyi" üçün ləğv edilmişdir.

ADR-in fəaliyyət dövrü 2 ilə yaxın bir zamanı əhatə etsə də, üstündən 71 il keçəndən sonra Azərbaycan dövləti mayın 28-ni Müstəqillik günü elan etdi. Beləliklə, xalqımız ikinci dəfə öz siyasi, etnoqrafik sərhədləri daxilində azad və müstəqil yaşamaq hüququ əldə etdi...

**Təranə HƏSƏNOVA,
Üzeyir bəy Hacıbəylinin ev-muzeyinin
kiçik elmi işçisi**